

הרב נפתלי סופר

עיה"ק ירושלים תובב"א

תכלה שנה וקללותיה

ההבדל בין מערכות הברכות והקללות שבתורת כהנים ובמשנה תורה

ב' הפעמים שיש ברכות וקללות

פעמיים מצאנו בתורה מערכת של "ברכות וקללות". פעם אחת בשלהי ספר ויקרא - בפרשת בחוקותי, והפעם השניה בספר דברים - בפרשת כי תבא.

אם נבוא להשוות בין שתי מערכות אלו, נראה כי המכנה המשותף הכמעט יחיד הוא המבנה הכללי. בשתי הפעמים התורה פותחת בצרור ברכות אם ישראל ישמרו את המצוות, ולעומת זאת צרור קללות, אם לא ישמרו ישראל את המצוות.

לעומת זאת ישנם הבדלים רבים מאד בין שתי הפרשיות, באופי הברכות והקללות, אורכם, צורת הפניה [בבחוקותי בלשון רבים, ובכי תבוא בלשון יחיד] ועוד הבדלים רבים אשר כל לומד יבחין בהם.

במאמר זה לא נמנה את כל החילוקים, ואף לא נתיימר לפתור את כולם. אך ננסה להציע מהלך בדרך הפשט, אשר יכול לכאורה ליישב רבות מן התמיהות.

הרקע לברכות והקללות בשני המקומות

הבדל אחד שכן נעמוד עליו בשלב זה, הוא הרקע הכללי של הפרשיות.

בפרשת בחוקותי אין אסיפה מיוחדת של כלל ישראל לצורך הברכות והקללות, לא מוזכר "ברית", והברכות והקללות מופיעות כהמשך ישיר לפרשת בהר, אשר מקבצת בתוכה מקבץ מצוות שנצטוו ישראל בהר סיני [כגון שמיטה ויובל] ומיד לאחריה ממשיכה התורה במצוות ערכין, כאילו לא באו הברכות והקללות באמצע.

לעומת זאת בפרשת כי-תבא, הברכות והקללות מופיעות כהמשך ישיר לציווי על מעמד הברכות והקללות שיתקיים לאחר הכניסה לארץ - בהרים גריזים ועיבל, והפרשה מסיימת: "אלה דברי הברית אשר צנה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב". מערכת הברכות והקללות מתמזגת היטב בתוך שרשרת האירועים והציויים שחותמים את ארבעים שנות ישראל במדבר, ובעצם חותמים את תקופת מנהיגותו של משה רבינו.

מובן מאליו כי דוקא הברכות והקללות שבספר דברים מופיעים בצורתם הטבעית, ואילו המערכת שבסוף ספר ויקרא שמופיעה כאילו הייתה רשימה נוספת של מצוות ומשפטים, אומרת דרשני.

על מה נאמרו הברכות והקללות

אנו רוצים להציע כי אכן ישנו חילוק מהותי ביותר בין שתי מערכות אלו. המערכת שבסוף התורה הינה מערכת של "ברית" על כל התורה שנצטוו ישראל, החל ממעמד הר סיני, ועד חתימת התורה בערבות מואב.

לעומת זאת, מערכת הברכות והקללות שבפרשת בחוקותי - על פי פשוטו של מקרא¹ - הינם המשך ישיר לפרשת בהר ולמצוות הקשורות בשמיטה ויובל. אמנם הפרשה מתחילה: "אם בְּחַקְתִּי תִלְכוּ וְאֶת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעִשִּׂיתֶם אִתָּם", פסוק כללי בהחלט, אך מהתבוננות בהמשך הפסוקים נראה כי כל הקללות אמורות כהמשך ישיר לפרשת בהר.

נתחיל בפתיחה לקללות: "וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ לִי וְלֹא תַעֲשׂוּ אֵת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה". מהן המצוות האלה? לשם השוואה, בספר דברים הפתיח לקללות הוא: "וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקְתָּיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם". בהחלט מובן שלאחר שמשה חזר באזני ישראל על התורה בערבות מואב, הוא מאיים שאם לא ישמעו לכל אשר ציוו, יבואו עליהם הקללות.

אך מהם "המצוות האלה" אליהם מתייחסות הקללות בפרשת בחוקותי? לכאורה נראה שהכוונה הפשוטה היא למצוות האלה אשר נאמרו בסמוך בפרשת בהר.

יתירה מזו, הפסוק שחותם את הקללות הוא: "וְהָאָרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתָרַץ אֶת שְׁבֹתֶיהָ בְּהִשָּׁמָה מֵהֶם וְהֵם יָרְצוּ אֶת עֹנֵם יַעַן וּבִיַּעַן בְּמִשְׁפָּטֵי מֶאֱסוּ וְאֶת חֻקְתִּי גָעְלָה נַפְשָׁם". אם המדובר הוא על קללות שבאות על עזיבה כללית של התורה, קשה עד מאד ליישב על הלב, מדוע דווקא עניין שמיטת הארץ קיבל כאן דגש חזק כל כך.

כעת ננסה לבחון את הפרשיות לאור הבנה זו.

אופי הברכות והקללות

נתחיל בברכות שבפרשת בחוקותי. אי אפשר שלא לשים לב שהתוצאה של "אם בחוקותי תלכו" היא, שה"ארץ" מתברכת. "ונתנה הארץ יבולה... וישבתם לבטח בארצכם. ונתתי שלום בארץ... והשבתי חיה רעה מן הארץ, וחרב לא תעבור בארצכם". לאחר מכן יש תופת בנין בתוך "הארץ" של ריבוי ישראל, בניין ביהמ"ק, והשראת השכינה בישראל.

¹ שכן ידועה דרשת חז"ל שהביא רש"י: "אם בחוקותי תלכו" - שתהיו עמלים בתורה.

גם בקללות שבפרשת בחוקותי שעולות שלב אחרי שלב, למרות היות הקללות מגוונות בהחלט, לא קשה להבחין בקשר ההדוק ל"ארץ".

בשלב הראשון מופיע: "וְזָרַעְתֶּם לָרִיק זֵרְעֵכֶם וְאָכְלֶהוּ אֲיִבֵיכֶם"². כאן עדיין נותנת הארץ פירות, אך לא לישראל אלא לאויבים.

השלב הבא הוא: "וְנָתַתִּי אֶת שְׁמֵיכֶם כַּבָּרָזַל וְאֶת אֲרָצְכֶם כַּנְחָשָׁה: וְתִם לָרִיק כַּחֲכֶם וְלֹא תִתֵּן אֲרָצְכֶם אֶת יְבוּלָהּ וְעֵץ הָאָרֶץ לֹא יִתֵּן פְּרִיִּי"³. כבר אין הארץ מצמחת כלל.

השלב השלישי הוא: "וְהִשְׁלַחְתִּי בְכֶם אֶת חַיַּת הַשָּׂדֶה וְשִׁכְלָה אֶתְכֶם וְהִכְרִיתָה אֶת בְּהֵמַתְכֶם וְהִמְעִיטָה אֶתְכֶם וְנִשְׁמָו דְרָכֵיכֶם". לא רק שאין הארץ נותנת פירותיה, אלא אפילו ליישוב כבר אינה ראויה, כיון ש"חית השדה" משתלטת על האדמה, והדרכים נשמות⁴.

השלב הרביעי: וְהִבֵּאתִי עֲלֵיכֶם חֶרֶב נֶקֶת נֶקֶת בְּרִית וְנִאֲסַפְתֶּם אֶל עֲרֵיכֶם וְשִׁלַּחְתִּי דָבָר בְּתוֹכְכֶם וְנִתְתֶם בְּיַד אוֹיֵב: בְּשִׁבְרֵי לֶכֶם מִטָּה לָחֶם וְאָפוּ עֶשֶׂר נָשִׁים לַחֲמֶכֶם בְּתַנּוּר אֶחָד וְהִשִּׁיבוּ לַחֲמֶכֶם בְּמִשְׁקַל וְאָכְלֶתֶם וְלֹא תִשְׁבְּעוּ". לא רק שבדרכים אין אפשרות להסתובב, אלא אף תוך הערים כבר אין ראויות ליישוב.

והשלב האחרון הוא: "וְהִשְׁמַתִּי אֲנִי אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֲיִבֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ: וְאֶתְכֶם אֶזְרָה בְּגוֹיִם וְהִרִיקְתִּי אַחֲרֵיכֶם חֶרֶב וְהִיטָה אֲרָצְכֶם שְׁמָמָה וְעֲרֵיכֶם יִהְיוּ חֶרֶבָה". הארץ מקיאה באופן סופי את יושביה שלא השכילו לתת לה מנוחה כמצוות האלוקים.

לעומת זאת הקללות בספר דברים - אשר כאמור הינם חלק מהברית הכללית על קיום כל התורה - הינם בצורה כללית הרבה יותר, ומתיחסות ישירות לאדם החוטא: אָרוּר אֲתָה בָּעִיר וְאָרוּר אֲתָה בַשָּׂדֶה... יִפְכָּה ה'... יִתֵּן ה' אֶת מִטְרֵ אֲרָצְךָ אֶבֶק וְעָפָר" וכן על זה הדרך. בפרשה זו אין האדמה מתקללת, אלא אדרבה, התורה מדגישה כי: "זֵרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה", "יֵיתִים יִהְיוּ לָךְ בְּכָל גְּבוּלְךָ", אלא שהאויבים ובעלי החיים יהיו אלו שייהנו מפרי הארץ⁵.

מטרת הברכות והקללות

אם כנים הדברים, מובן ג"כ השינוי הבולט שיש בסיום שתי הפרשיות בתיאור הטרגדיה שתפקוד את ישראל.

² גם החלק השני של הקללה: "וְהִפְקַדְתִּי עֲלֵיכֶם בְּהֵלָה אֶת הַשַּׁחֲפָת וְאֶת הַקְּדַחַת מְכַלּוֹת עֵינַיִם וּמְדִיכַת נֶפֶשׁ", זה אותו סוג פורענות. כמש"כ רש"י שהנושא הוא שהאדם מצפה שיקל החולי וסוף שלא נרפא. והוא כמו אדם הזורע וממתין לצמיחה, אך אויביו אוכלים את תבואתו. וראה ב"העמק דבר שביאר איך בכל

³ גם תחילת הפסוק: "וְשִׁבְרְתִי אֶת גְּאוֹן עֵצְכֶם" נקשר לסופו, כיון ש'ברכת התבואה תלוי בקרבנות' [נצי"ב].

⁴ חית השדה קשורה בקשר ישיר לשיבת ישראל בארצם כמש"כ (דברים ז, כב): "לֹא תוּכַל כַּלְתֶּם סִהָרַן-תְּרַבָּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה".

⁵ ואף בשלב היותר קל: "והיו שמיר וגו'" שאין האדמה מצמיחה כלל - שהוא יותר קל מהצמחה לצורך האויבים [מוכח כן מקדימות קללה זו, וכידוע הקללות הם בסדר עולה, ולא זו אף זו] הרי התורה מדגישה: "שמיר... והארץ אשר תחתיך", אין זו קללה על הארץ באופן כללי, אלא על האדם החוטא.

בפרשת בחוקותי, סיום הקללות הוא: "וְהָאָרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתָרַץ אֶת שְׂבַתְתֶּיהָ בְּהִשָּׁמָה מֵהֶם וְהֵם יִרְצוּ אֶת עֹנֵם יַעַן וּבִיעַן בְּמִשְׁפָּטֵי מֶאֱסוֹ וְאֶת חֻקֵּי גְעֻלָּה נִפְשָׁם".

אך מיד לאחר שהארץ נעזבת מהם ויכולה לשבות, כבר הושגה המטרה, "וְאִם גַּם זֹאת בְּהִיוֹתָם בְּאָרֶץ אֲבִיבֵיהֶם לֹא מְאֹסִתִּים וְלֹא גְעֻלְתִּים לְכַלְתָּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם כִּי אָנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם: וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רֵאשֻׁנִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אִתְּם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִיּוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים אָנִי ה'".

לעומת זאת בפרשת כי תבא, אף לאחר שגולים ישראל מארצם, לא תמה בכך הפורענות. אף לאחר ש-"וְהִפִּיצָהּ ה' בְּכָל הָעַמִּים", ממשיכה הקללה: "וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגָּעַע וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ וְנָתַן ה' לָהּ שֵׁם לֵב רָגֹז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדָאָבוֹן נֶפֶשׁ". כיון שאם אין ישראל שומרים את המצוות, אף כאשר גורשו מארצם לא הושגה המטרה, והם ימשיכו לסבול, עד: "וְהִשִּׁיבָהּ ה' מִצְרַיִם בְּאֲנִיּוֹת... וְהִתְמַכְרְתֶם שֵׁם לְאֲבִיבָהּ לְעַבְדִּים וְלִשְׂפָחוֹת וְאִין קָנָה". המסר ברור, אם למרות כל הקללות לא תשובו למוטב, עדיף היה שתישארו עבדים לפרעה במצרים, ולמצב זה תשובו.

פרטים נוספים שמתבארים

יתכן להוסיף שזוהי הסיבה שבפרשת בחוקותי לא מופיעות הברכות והקללות כסדר בפני עצמו, אלא במרוצת הפסוקים כהמשך ישיר לפרשיות שמיטה ויובל. כיון שאין כאן ברית של ברכות וקללות, אלא כמו שמופיעים בפרשת משפטים דיני המזיק את חבירו, כך מופיעים כאן דיני המבטל את מצוות השמיטה והיובל, שעונשו בידי שמים. אין זו פרשה כללית, אלא חלק בלתי נפרד מפרשת בהר.

מעתה יבואר היטב מה שאמרו בגמרא (מגילה לא:): "עזרא תיקן להן לישראל, שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבמשנה תורה קודם ר"ה. מאי טעמא? אמר אביי ואיתימא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקללותיה. בשלמא שבמשנה תורה איכא כדי שתכלה שנה וקללותיה. אלא שבתורת כהנים, אטו עצרת ראש השנה היא?! אין, עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פירות האילן"⁶.

ולכאורה אין הדבר מובן, מדוע קשורים הקללות שבתורת כהנים לדין על פירות האילן, יותר ממה שקשורים לדין על המים. אמנם לפי דברינו מבואר היטב, שלפני יום הדין על פירות האילן, בו נקבע מה יהא היחס של ישראל ואדמתם, קורין את הקללות שנוגעות למי שמבטל את מצוות שביתת הארץ. לעומת ראש השנה שבו נידון האדם על כל מעשיו, ומתאים לקרוא קודם לכן את הקללות שבמשנה תורה, שמתייחסות לכלל מעשיו של האדם.

מעתה מובן ג"כ מדוע הברכות והקללות בספר ויקרא מופיעות בלשון רבים, משא"כ בספר דברים. כיון שבספר ויקרא הברכות והקללות הם פועל יוצא מקיום השמיטה והיובל או אי קיוםם. מצוות אלו מעצם מהותם הם מצוות לאומיות ששייכות יותר לכללות האומה. לכן אם

⁶ ואף שבפסח נידונין על התבואה, הרי ארץ ישראל נשתבחה בפירותיה, ומבואר שם בגמ' שחיטה מין אילן, וע"כ מביאים שתי הלחם.

כלל ישראל שומרים סדרים אלו, נשמר היחס התקין בין ישראל לאדמתם, ואם ישראל מפירים את האיזון האלו, לא יכולה הארץ להכילם.

משא"כ בספר דברים, הברכות והקללות מתייחסות לקיום או אי קיום התורה. בנושא זה שייך בהחלט שיבואו עונשים רק על איש או משפחה שחטאו לה', ולא על כלל ישראל, כמו שמפורש לקמן בפרשת ניצבים: "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שְׁבֵט אֲשֶׁר לָבְבוּ פְּנֵה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ... כִּי אִזּוֹ יַעֲשֶׂן אִף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֲלֵה הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַזֶּה". הרי שקללות אלו בהחלט יכולות לחול רק על חלק מהאומה.

ואף בברכות הוא הדין. הברכות שבבחוקותי, הינם ברכות לכלל האומה [לשון הרמב"ן: ואלה הברכות בתשלומיהן לא תהיינה רק בהיות כל ישראל עושין רצון אביהם, ובנין שמים וארץ שלם על מכוונתן]. משא"כ הברכות שבכי-תבא, מתקיימות בכל יחיד מישראל שעושה את מצוות ה' הכתובות בספר התורה הזה.⁷

מקור לדברים

ולסיום אומר כי אמנם לא מצאתי אחד מהראשונים או האחרונים שיאמר כדברי. ואולם מצאתי מקור חזק ביותר למהלך המוצע, מדברי אחד התנאים. ולהבנת הענין אקדים הקדמה קצרה.

בסוף פרשת משפטים [פרק כד] מופיעה פרשת: "וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֶה אֵלַי יְיָ", ושם מסופר על בניית המזבח הקראת ספר הברית באזני העם, וכריתת הברית.

מחלוקת גדולה ניטשת בין מפרשי המקרא, אימתי התרחש המתואר בפרשה זו. לא נרחיב עתה בעניין, ורק נאמר כי שיטת רש"י היא, שכל הפרשה אירעה קודם מתן תורה.⁸ דברי רש"י מבוססים על המכילתא בפרשת יתרו [יט, י] שם הובאו שיטת תנאים רבים כי הקמת המזבח וכל הפרשה המופיעה במשפטים, אירעה ביום החמישי לביאת ישראל למדבר סיני.⁹

בתוך כדי הדברים, מבארים התנאים במכילתא גם את הפסוק: "וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם" – המופיע במשפטים, ונחלקו תנאים מה היה כתוב באותו "ספר הברית" שקרא משה באזניהם. וכך מובא שם: 'רבי ישמעאל אומר: בתחילת העניין מה הוא אומר: "[וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר וגו'¹⁰] ושבתה הארץ שבת לה', שש שנים תזרע שדך" – שמטים ויובלות ברכות וקללות. בסוף העניין מה הוא אומר: "אלה החוקים והמשפטים והתורות", אמרו מקבלין אנו' וכו', עיין שם.

הרי שלשיטת רבי ישמעאל, קודם מתן תורה נאמרו למשה פרשיות בהר ובחוקותי [מלבד פרשת ערכין] ואותם כתב ב"ספר הברית" והקריא לישראל, ועליהם נכרת הברית ונזרק חצי

⁷ י"ל כן מסברא דמידה טובה מרחמה ממידת פורענות, ואם הקללות נאמרו לגבי יחידים, מסתמא אף הברכות.

⁸ החולקים העיקריים הם הרמב"ן ואב"ע, שהעדיפו לפרש שהמקראות סדורים בסדר כרונולוגי.

⁹ הרמב"ן מעמיד את דבריו על שיטת חד מ"ד במכילתא שם. ועיין בהעמק דבר שחולק על הבנת הרמב"ן באותו מ"ד.

¹⁰ התוספת מהגהות הגר"א.

הדם שבאגנות. יוצא אפוא שלשיטת רבי ישמעאל, בשעה שנאמרו לישראל הברכות והקללות שבבחוקותי, לא נצטוו עדיין אלא על "שמיטין ויובלות", ולכאורה מוכח כדברינו שאכן על שמיטין ויובלות בלבד, נאמרו ברכות וקללות שבתורת כהנים. ואף לשאר התנאים אפשר לומר שאמנם לא על שמיטין ויובלות נכרתה הברית האמורה לפני מתן תורה, אך עדיין יתכן בהחלט שיסכימו עם היסוד שבדברי רבי ישמעאל, שברכות וקללות שבפרשת בחוקותי, נאמרו על שמיטין ויובלות שבפרשת בהר.